

MONTSERRAT MILLER

MERCATS NOU-CENTISTES A BARCELONA: UNA INTERPRETACIÓ DEL SEUS ORÍGENS I SIGNIFICAT CULTURAL

En les ciutats d'arreu d'Europa, durant el segle XIX, els sistemes de proveïment de menjar s'incrementaren en escala i en complexitat amb la pressió demogràfica i els canvis en l'estructura social. Mentre les dimensions de les classes obreres augmentaven i les poblacions urbanes es feien més denses, els vells models de proveïment, caracteritzats per les agrupacions de venedors de mercat pels carrers i places i per aglomeracions de botiguers de queviures en llocs determinats de les ciutats, es demostraren inadequats. Arreu d'Europa durant la primera meitat del segle, grans mercats coberts de venda d'alimentació al detall absorbiren el gran augment del comerç de mercat a l'aire lliure. Aquestes noves institucions van alleugerir les ciutats industrials d'una gran part de la congestió causada pels venedors de carrer i les seves clientelles, alhora que imposaren també nivells més alts d'ordre i racionalitat en els sistemes de proveïment de menjar a les poblacions urbanes.

Les autoritats municipals nou-centistes de Barcelona van construir una xarxa extensiva de mercats coberts d'alimentació. Però, a diferència de la majoria d'altres ciutats europees, els mercats coberts de Barcelona han sobreviscut com a components viables de l'estructura comercial malgrat la competència de les botigues alimentàries de barri i, més tard, dels supermercats. A finals del segle XX, Barcelona encara té un nombre extraordinàriament alt de mercats disseminats en el paisatge urbà. La fortalesa dels mercats coberts a través del segle XX a Barcelona es deu, en part, a les funcions que assumiren dits mercats com a nuclis de xarxes comercials i socials alhora. Un cop construïts, els mercats coberts a Barcelona es van convertir en elements importants de la vida comunitària de barri, i la lleialtat de la seva clientela s'ha mantingut de generació en generació. La supervivència dels mercats barcelonins es deu també al fet que des de finals del segle XIX, la població de venedors de mercat de la ciutat es va convertir en un grup de consciència col·lectiva i activitat política creixents. Mitjançant una gran varietat d'organitzacions, els venedors van poder exercir el poder dins de l'administració municipal de proveïments en defensa de l'existència i la

continuitat de les institucions en les quals els seus mitjans de subsistència es basaven. Un altre element important en la durabilitat dels mercats coberts a Barcelona ha estat la tradició de propietat i administració municipal en lloc del control privat. Independentment dels canvis de règim polític, les autoritats municipals a Barcelona han vist els mercats coberts com a elements beneficiosos i necessaris per a la infraestructura urbana. Com que la decisió municipal de construir i administrar mercats coberts té el seu origen en el segle XIX, qualsevol explicació viable de la durabilitat dels mercats barcelonins s'ha de basar, per consegüent, en l'anàlisi dels processos històrics que contribuïren a l'establiment de la xarxa abans del 1898, any en què el municipi introdueix la reglamentació uniforme de mercats. Mentre en ciutats d'arreu d'Europa a finals de segle els mercats coberts minvaven, els de Barcelona estaven posicionats per prendre força i créixer i, d'aquesta manera, continuar el seu paper central en el sistema de proveïment en les dècades següents.

Aquest assaig examina no solament les bases econòmiques i polítiques de la racionalització del comerç de mercat a Barcelona, sinó també la significació cultural dels mercats coberts. Després de repassar la relació entre el creixement urbà del segle XVIII i principis del segle XIX amb la construcció de mercats coberts, l'assaig fa evident que la construcció de mercats coberts a Barcelona durant la Restauració fou esperonada per la relació d'aquestes institucions aparentment comercials amb l'aparició de noves cultures polítiques, tant cíviques com nacionals.

El triomf Borbònic en la Guerra de Successió espanyola representà una desastrosa derrota política per als catalans. Però mentre la independència política del Principat fou sufocada pel creixement del poder del govern central espanyol, el poder demogràfic i econòmic de Catalunya dintre de l'Estat augmentà. La revifalla econòmica catalana del segle XVIII es basà en un complex agrícola florent dominat per la viticultura, concentració progressiva en la producció de tèxtils de seda i cotó, i l'obertura dels ports catalans al comerç amb l'Amèrica espanyola. Així, en el segle XVIII, Barcelona com a ciutat, i Catalunya com a regió econòmica, recobraren un lloc en la xarxa global de comerç. Això, junt amb el continuat predomini de la ciutat comtal sobre la jerarquia comercial catalana, atragué una emigració cada cop més gran cap a Barcelona.

Les àrees geogràficament perifèriques d'Espanya començaren a conèixer augments ràpids de població durant el segle XVIII. La majoria d'aquest augment de la població de Barcelona fou el resultat de corrents migratoris a curta distància per treballar en el fruitant sector tèxtil. L'any 1717, els habitants de la ciutat eren 35,000; arribat l'any 1787, la

població havia augmentat fins a 117,000 (WYNN, 1984, 112-114). Havent crescut fins als límits horitzontals de l'espai emmurallat, Barcelona en els últims trenta anys del segle cresqué cap amunt (WYNN, 1984, 113). L'any 1772, només el 13% dels edificis residencials pujaven fins a quatre o més plantes d'alçada, en els anys 90 del mateix segle, el 72% dels edificis residencials hi arribaven (FABRE I HUERTAS CLAVERIA, 1976, 153). En l'últim quart del segle, el 80% de tota la construcció a Barcelona consistia en l'afegit de noves plantes als edificis i en la divisió de plantes ja existents per crear noves habitacions (WYNN, 1984, 114). Les condicions de vida a la ciutat empitjoraren junt amb la intensificació de la pressió demogràfica dintre de les muralles. Els brots de còlera i de febre groga turmentaren la ciutat durant tot el segle, i en els anys 60, s'introduïren vigilants de nit per ajudar a mantenir l'ordre davant del creixent nombre de delictes.

Mentre augmentava la població Barcelonina, durant el segle XVIII també creixia el volum de vendes de menjar igual que el nombre i la complexitat dels agrupaments de venedors de mercat situats a la Rambla, la plaça del Born i els carrers i places dels seus voltants. Tanmateix, les mancances en el sistema de proveïment es manifestaren en rampells de protesta popular tal com els rebomboris del pa en 1789, i les autoritats municipals intentaren redoblar els controls sobre les vendes de mercat. Tot i que la Rambla es va ampliar i urbanitzar a l'any 1776, les descripcions del mercat a l'aire lliure relaten imatges de caos. L'any 1796, les autoritats municipals imposaren unes noves reglamentacions als venedors de la Rambla, i es dividí el passeig en quatre zones corresponents a les distintes activitats de les parades¹. La creixença en complexitat de l'ordre de les parades de la Rambla reflectia també la situació del mercat a l'aire lliure del Born, on un nombre més alt de parades, ordenades per activitats, s'estenia més àmpliament que mai pels carrers tumultuosos de la Ribera.

A finals del segle XVIII, les autoritats municipals instituïren distincions jeràrquiques dintre dels mercats a l'aire lliure i contribuïren a la marginalització dels pagesos en relació als detallistes d'inquilinitat urbana. Encara que el sistema de control gremial sobre l'entrada de forasters en oficis urbans quedava ja quasi desmuntat, els controls municipals es desenvoluparen efectivament limitant la competència dels venedors urbans en front dels seus corresponents rurals. Els pagesos que entraven diàriament per les portes de la ciutat amb gènere dels seus terrenys foren sotmesos a controls més estrictes que no pas els venedors que tractaven exclusivament en comerç al detall o els inquilins urbans que havien pogut mantenir l'accés a horts on creixia alguna cosa per vendre en parades petites. Cada vegada més, l'indret

específic i les hores durant les quals als pagesos se'ls permetia vendre fou limitat. Arribat el final del segle, en el mercat a l'aire lliure del Born, els pagesos només podien vendre directament al públic durant les primeres hores del matí (PROVENSAL, 1992, 40). Després d'això, foren forçats a dedicar-se cada vegada més a les vendes a l'engròs a preus més baixos. La reglamentació Borbònica del període, doncs, facilitava, més i més el predomini dels inquilins urbans, generalment, i dels intermediaris, específicament, en el comerç de mercat -és a dir- els grups que tenien més influència política junt amb privilegis més extensius que no pas els seus corresponents rurals. Aquests passos vuit-centistes cap a la racionalització del comerç de mercat prefiguraren la política de proveïments que els règims liberals emprendrien en el segle següent.

Durant els vint-i-cinc anys que van de 1790 a 1815, Espanya sofrí una recessió econòmica general i també la interrupció de l'ocupació napoleònica. Una vegada foragitats els francesos, amb l'ajut d'una insurrecció popular en el camp, el sector tèxtil de l'economia catalana tornà a prendre força. Ja en els anys 1790, Catalunya presumia de la concentració més alta de teixidors i tintorers fora de Lancashire (CARR, 1982, 35). Mentre avançava el segle XIX la mecanització de la indústria tèxtil s'accelerà. Arribats els anys 30, els industrials de Barcelona tenien 500 filadores múltiples del patró Crompton en operació, i funcionaven 60,000 eixos, i a meitat de segle, la regió quedava solament per darrere Anglaterra, França i els Estats Units en nivells mundials de producció de teixits de cotó. Encara envoltada per les muralles borbòniques, la població de la ciutat va quasi doblar-se durant la primera meitat del segle, tot arribant a un total de 216,000 habitants l'any 1857 (WYNN, 1984, 114). La densitat de la població de la ciutat era, l'any 1859, el doble del de Londres: a Barcelona hi havia 3.64 persones per cada habitació (FABRE I HUERTAS CLAVERIA, 1977, 154). Junt amb la intensificació de la pressió demogràfica vingué més inquietud social, el creixement de les dimensions dels mercats a l'aire lliure del Born i de la Rambla, i mes cura per part de l'administració municipal en reglamentar les activitats dels venedors de mercat.

Des del principi del segle XIX, els dos principals mercats a l'aire lliure de la ciutat foren sotmesos a nivells més alts de control municipal. S'hi instal·laren un director, un repesador, i guàrdies per mantenir l'ordre². Les autoritats municipals regularen els preus del menjar, intentaren evitar excessos i miraren de prevenir que carns contagiades contribuïssin a les epidèmies que periòdicament afligien la ciutat³. Gradualment, la reglamentació dels mercats estengué la intervenció municipal en el comerç dels venedors. L'any 1826, noves reglamentacions havien establert normes d'uniformitat per a totes les parades i introduït

el municipi en una nova esfera d'activitat: l'equipament de venedors individuals⁴. El govern municipal no solament construï files de parades indèntiques per als venedors de peix situats al Carrer del Carme, estenent-se des de la Rambla, sinó que també establí un nou sistema perquè tots els venedors de l'area poguessin llogar, directament de les autoritats municipals, cadires, balances, tendals i altres equipaments. Subsegüentment, les autoritats municipals edificaren també files de parades uniformes per als carnisers de mercat a l'aire lliure, al Born⁵. La reglamentació de 1826 representà, a més, el primer intent per part de les autoritats municipals per controlar exactament qui treballava de cara al públic en les parades, probablement com un esforç per responsabilitzar els venedors individuals en casos de reclamacions de la clientela. La uniformitat i la racionalització en els mercats a l'aire lliure, i a la ciutat en general, eran cada vegada més importants: les noves reglamentacions de mercat que aparegueren el 1798 i el 1826 foren dissenyades per imposar graus més alts d'ordre. Un dels seus efectes fou l'augment de distincions jeràrquiques entre venedors d'inquilinitat urbà i venedors de la pagesia, igual que entre comerç al detall i comerç a l'engròs.

Encara que les autoritats municipals reconeguessin la importància estratègica de l'eficient administració dels mercats a l'aire lliure per al manteniment de la pau i l'estabilitat de l'ordre social, la veritat és que continuaven representant una molèstia. Els comitès de veïns de diferents indrets de la ciutat es queixaren a les autoritats municipals del soroll que feien els mercats a l'aire lliure⁶. Els venedors foren comminats a observar les normes prohibint el barratge del pas i foren advertits contra activitats suposadament ofensives a la sensibilitat dels inquilins urbans⁷. Les parades de la Rambla, en particular, eran cada dia més discordants amb la nova visió de l'esplendor de Barcelona. La Rambla s'havia transformat en el centre de la vida social burgesa de la ciutat i el soroll, l'olor i les haralles que caracteritzaven el mercat no eren compatibles amb la nova posició social del passeig.

La solució més lògica del problema presentat pels venedors que embussaven els carrers i places era que la ciutat construís estructures cobertes i tancades on es podrien situar de nou les parades dels mercats a l'aire lliure. Els mercats coberts, en si, no foren un concepte innovador del segle XIX. En molts indrets d'Europa, els mercats especialitzats, i generalment de venda a l'engròs, s'havien construït des del segle XIII per acomodar el comerç en teixits, blat, vidre i altres mercaderies. París tingué *Les Halles* des del 1200, i a Barcelona mateix hi havia la Llotja, on les vendes de blat a l'engròs s'havien efectuat des del segle XIV. Però la idea d'agrupar tota una gamma de venedors d'ali-

ments al detall junts en estructures cobertes fou principalment un fenomen dels començaments de l'època industrial. L'impediment més gran a la construcció de mercats coberts de venda d'aliments al detall a Barcelona era, es clar, la falta d'espai disponible dintre de les muralles de la ciutat. El problema es va moure cap a una resolució inicial només quan una onada de violència popular anticlericalista va portar l'incendi de nombrosos convents i esglésies dintre de les muralles borbòniques.

El rampell va començar a la plaça de toros el dia de Sant Jaume, de 1835, quan el públic, infeliç amb la sessió, assaltà l'arena i matà l'últim toro a punyalades. D'allà, en munió, el públic va atacar i incendiar una successió de convents i esglésies a la ciutat vella. Amb el descontentament a la plaça de toros havia esclatat el ressentiment popular latent contra el poder, tot passant de l'església a la ciutat, i a la falta de voluntat per part del règim liberal per afrontar i atendre els problemes causats pels nivell creixent de congestió urbana. Al cap de poc temps, el govern progressista de Mendizábal va posar a la venda terres de l'església per tot Espanya, i a Barcelona finalment s'adquirí l'espai en el qual es podrien construir les noves cases, places públiques i mercats que des de molts anys enrera feien falta. A la Rambla, el convent de Sant Josep, construït el segle XVI, fou un dels que sofrí la ira de la massa urbana, i la ciutat l'adquirí per subhasta en la desamortització. Al cap d'un any, les autoritats municipals anunciaren que el solar serviria per al nou emplaçament dels venedors de la Rambla, popularment anomenat *la Boqueria* i, oficialment, mercat de Sant Josep. L'any 1836, la mudança de les parades va començar i conjuntament s'inicià un prolongat debat sobre l'estil i les dimensions de l'estructura que els envoltaria. A prop de la catedral, l'església gòtica de Santa Caterina també va ser incendiada per la violència anticlerical de 1835. Encara que no hi hagues cap mercat allà prèviament, la ciutat aviat començà a construir-ne un que absorbiria un nombre de petits mercats i venedors ambulants que operaven per diversos carrers i places de la Ribera. La construcció de noves institucions comercials en solars on antigament hi havia esglésies i convents presenta una imatge del triomf de les noves formes d'autoritat liberal que era més imaginari que vertader. Encara que l'Estat insistís que el nou mercat a prop de la catedral seria nomenat Isabel II, no va poder evitar mai que es digués populament Santa Caterina, per l'església i el convent que hi havia hagut durant tant de temps en la vida del barri (PROVENSAL, 1992, 45).

Aquests primers mercats coberts de venda d'aliments al detall exhiben com a estructures una incoherència arquitectònica que era el resultat de l'adopció de múltiples, i a vegades contradictoris, plànols de construcció a través del temps. En el cas de la Boqueria, el disseny ini-

cial demanava la construcció d'una plaça porticada que proveïria espai cobert per a tots els venedors menys els de fruita i verdura. Però això aviat es demostrà insuficient i una sèrie de dissenys que ampliaven l'àrea del mercat i creaven més espai cobert per a tots els venedors foren adoptats en les dècades següents (GRATJ, 1986, 24). Durant quasi tot el segle XIX, el centre de la Boqueria fou equipat amb tendals de roba o amb cobertes que només es podien descriure com a provisionals. No va ser fins el 1914 que la coberta actual metàl·lica es va inaugurar. Circumstàncies similars acompanyaren la construcció del mercat de Santa Caterina. La primera pedra fou posada el 1844, però el 1846 la ciutat va adoptar un altre disseny més elaborat i grandios. Quan s'inaugurà el mercat el 1848, l'estructura només estava tres quartes parts completada i al capdavant es va tardar quinze anys més per acabar la construcció. Durant les dècades següents, es van efectuar nombrosos canvis estructurals i el que va resultar va ser un edifici quasi tan heterogeni des d'un punt de vista arquitectònic com la Boqueria⁸.

L'edificació d'aquestes estructures constituï la primera etapa de la construcció de mercats coberts el segle XIX a Barcelona. Igual que en altres ciutats d'arreu d'Europa, Santa Caterina i la Boqueria nasqueren com a estratègies per resoldre problemes associats amb l'esforç de proveir adequadament la població en condicions de densitat urbana creixent durant la primera època industrial. Les autoritats urbanes foren impulsades a millorar el sistema de proveïment per evitar la inquietud popular, i el fet que el nou paper municipal com a propietari i administrador dels nous mercats representés ingressos importants per a la tresoreria, hi donava més estímul.

La construcció d'aquests primers dos mercats coberts també demostra que el municipi, cada vegada més, s'adheria als conceptes de racionalisme urbanístic. El pla per al barri de la Barceloneta, l'ampliació i urbanització dels carrers i avingudes principals, incloent-hi la Rambla, i la construcció de la Boqueria i Santa Caterina foren esforços primerencs per redissenyar espais urbans d'acord amb funcions socials específiques. Aquests projectes prefiguraven, en una escala menor, els dissenys i el pla per a la urbanització de l'eixample després de l'enderrocament de les muralles borbòniques a la meitat de segle. Les cerimònies dirigides per les inauguracions de la Boqueria i Santa Caterina també presagiaven el desenvolupament d'una nova visió municipal que exaltaria els mercats com a capital simbòlic (BOURDIEU, 1977, *passim*). Com a estructures materials, aquests primers mercats coberts tenien un pes simbòlic important per a l'Estat liberal. Per a les autoritats nacionals i municipals els nous mercats eren símbols materials dels esforços més amplis per racionalitzar l'economia. Com a institucions,

servien en la creació de rituals que promocionaven la legitimació del poder liberal centrat a Madrid.

El 19 de març de 1840, diada de Sant Josep, les autoritats de la ciutat s'aplegaren a la Boqueria per batejar el mercat amb el seu nom oficial. Les cerimònies solemnes inclogueren una processió al mercat molt similar a les que s'organitzaven per a l'observació de festes religioses. A més de dedicar el nou mercat a Sant Josep, les autoritats municipals van enterrar unes monedes d'or a sota de la primera pedra. Entre elles n'hi havia algunes del Nou Món, incloent-hi una pesseta mexicana, per simbolitzar les riqueses futures que el nou mercat proporcionaria a la ciutat⁹. Les cerimònies connectades amb la construcció i inauguració del mercat de Santa Caterina estan més ben documentades i sembla que van ser més elaborades.

Les cerimònies de la col·locació de la primera pedra del nou mercat cobert de Santa Caterina, el dia 10 d'octubre de 1844, es van coordinar per celebrar també la majoria d'edat d'Isabel II. Hi eren presents totes les més altes autoritats civils i militars, els còsols estrangers a la ciutat i altres persones de distinció. A la cloenda de la cerimònia, tots els assistents van ser convidats a cridar *vivas* per *Su Majestad*, la constitució, i la reina mare¹⁰. Els rituals que reforçaven la lleialtat tradicional a la monarquia conjuntament amb la veneració per la racionalització d'activitats comercials com el nou mercat de Santa Caterina foren incorporats a les cerimònies que recolzaven la legitimitat del poder liberal de l'Estat central i de l'autoritat municipal sota el seu control. Quatre anys després, els poders públics tornaren a organitzar actes per a la inauguració del mercat. Una altra vegada hi eren presents un gran nombre de figures polítiques incloent-hi l'*Alcalde Corregidor*, don Domingo Portefais i el *Jefe Superior Político*, Manuel Gibert. Desfilant pels carrers estrets de la Ribera i pel barri de Sant Pere, els dignataris van ser precedits per la banda municipal. A davant de Santa Caterina, una plataforma coberta amb un tendal de roba fou muntada perquè s'hi asseguessin l'alcalde i les altres autoritats durant la cerimònia. Després dels discursos, els dignataris recorregueren solemnement el mercat i, al vespre, hi hagué balls per commemorar la inauguració. Acabades les cerimònies, el *Jefe Superior Político* Gibert corroborà públicament l'èxit total dels actes i elogà el geni i la glòria dels qui havien concebut la idea del nou mercat. L'*Alcalde Corregidor* Portefais va afegir que el govern municipal no hauria de perdre de vista els interessos estètics i pràctics, ambdós encastats en la construcció de Santa Caterina¹¹.

Més enllà de ser aixecats com a monuments a l'ostensible partidisme del govern pel benestar de la ciutadania, la construcció de la

Boqueria i Santa Caterina marcà el punt en què els poders públics començaren a adoptar la idea que els mercats coberts servien com a punts de reunió físics al voltant dels quals es podia dirigir els rituals dissenyats per reforçar les lleialtats populars al govern municipal i a l'Estat central espanyol. La cerimonialització de la construcció de mercats coberts per part del govern municipal i especialment la inclusió de rituals religiosos i expressions de lleialtat a la monarquia eren emblemàtics de l'ús més ampli per part de l'Estat central dels símbols tradicionals de l'autoritat per legitimar el nou poder del règim liberal. En la pròxima etapa de la construcció de mercats nou-centistes, les idees del capital simbòlic, junt amb els conceptes de l'urbanisme racional, van ser encara més importants.

Durant les dècades del segle XIX que seguiren l'enderrocament de les muralles, Barcelona s'engrandí a costa del pla que separava la ciutat dels pobles i viles circumdants, i llavors absorbí aquests per arribar a ser una de les més grans metròpolis europees. Un quants anys abans que arribés l'autorització des de Madrid per a l'enderrocament de les muralles, a mitjans del segle, s'estaven creant projectes per a l'extensió de la ciutat i per la implementació d'una urbanització racional a escala massiva.

Finalment va ser el *Plano de Reforma y Ensanche* d'Ildefons Cerdà, de 1859, que serví com a cianografia per a la urbanització de l'espai entre la ciutat emmurallada i les viles circumdants. El pla Cerdà projectava 900 illes ortogonals d'urbanització i incloïa provisions per a tots els elements de la vida urbana. Cada illa havia de tenir cent arbres, cada districte de vint-i-cinc illes una escola i cada cent illes el seu propi mercat cobert. Cerdà imaginava una ciutat uniforme en la qual les distincions socials serien irrellevants. Els carrers serien d'una amplada idèntica, les illes de dimensions idèntiques, els edificis uniformes i cap barri socialment distint d'un altre. L'exemple de Cerdà era el model d'una ciutat en que les classes socials viurien pacíficament una al costat de l'altra.

Si el projecte de Cerdà per a l'exemple s'hagués complert enterament, no hauríem de mirar més lluny per entendre perquè Barcelona s'ha distingit d'altres ciutats europees en la construcció de mercats coberts. Però al capdavant, només dos mercats foren construïts durant el segle XIX en els emplaçaments especificats pel pla Cerdà. Encara que el *Plano de Reforma y Ensanche* representés un punt decisiu en la conceptualització de projectes d'urbanització racional, no incloïa estratègies per afrontar efectivament els problemes associats a la implementació, ni tampoc per limitar l'especulació. Aquestes mancances resultaren particularment patents en el destí de la xarxa de serveis

socials planejat per a l'eixample igual que amb els proposats jardins per a cada illa que havien de proveir la ciutadania amb una abundància d'espai verd. A finals de segle, molts dels solars destinats per a escoles s'havien venut per edificar -hi cases i fàbriques, i solament els mercats coberts de Sant Antoni (1882) i la Concepció (1888) s'havien construït per servir les necessitats d'aquesta nova àrea de la ciutat. El motiu principal perquè només es construïssin dos mercats coberts a l'eixample durant el segle XIX fou que les 900 illes d'urbanització planejades per Cerdà no es realitzaren mai. Al final, només se'n construïren menys de la meitat, i les viles de la rodalia creixeren irregularment i envaïren el pla que durant tants anys els havia separat de la ciutat emmurallada.

Alguns dels pobles de l'entorn, tanmateix, tenien mercats coberts propis, i quan s'annexaren a Barcelona cap a finals de segle, aquestes estructures es van fer propietat de la metròpoli creixent. Gràcia tenia dos mercats d'arquitectura de ferro, la Llibertat, que data de 1875, i l'Abaceria Central, construïda el 1892. Sant Martí de Provençals en tenia dos més, Unió i Clot, ambdós inaugurats l'any 1889. A més de l'absorció d'aquests quatre mercats ja existents, els dos nous de l'Eixample i les estructures més antigues de Santa Caterina i la Boqueria, tres més formaren part de la xarxa de mercats coberts de Barcelona a finals de segle. El vell mercat a l'aire lliure del Born fou tancat i cobert per una estructura enorme i impressionant l'any 1876, la barriada dels pescadors coneguda pel nom de la Barceloneta va ser dotada amb un mercat cobert l'any 1884 i el mercat d'Hostafranchs, a pocs passos de la vora sud de l'Eixample fou inaugurat el 1888. Al tombant de segle, doncs, hi havia onze mercats coberts¹² municipals distribuïts pel paisatge urbà, i cada un servia barris específics de la ciutat.

Així que, mentre les aspiracions ambiciosos de l'urbanisme racional incorporades en el pla Cerdà no es van realitzar completament, els poders públics a Barcelona durant la segona meitat del segle XIX demostraren, tanmateix, el partidisme cap a un dels elements importants de la visió de Cerdà. El *Plano de Reforma y Ensanche* mantenia que idealment els serveis socials haurien de ser distribuïts espacialment pel paisatge urbà i que, igual que les escoles, els mercats coberts municipals eren components fonamentals de la infraestructura urbana que els governs municipals haurien d'estar obligats a proveir per al benestar de la ciutadania. Aquest entusiasme creixent per part del govern municipal pels preceptes d'una urbanització racional foren una part important de la base de voluntat que estimulava la continuació de la inversió en noves estructures de mercat mentre Barcelona creixia en àrea i densitat.

El sistema per proveir Barcelona, igual que la ciutat mateixa, expe-

rimentà transformacions profundes al llarg del segle XIX. Amb l'extensió de la xarxa de mercats coberts, la tendència a l'uniformisme i la racionalització es marcaren més amb nivells de reglamentació que cada vegada eren més complexeos. El 1898, la ciutat va anunciar un nou codi de reglamentació que estandarditzava l'administració municipal de tots els mercats de la ciutat. Aquestes noves normes reflectien i fomentaven les tendències que havien caracteritzat tot el segle XIX per l'especialització i sedentarisme del comerç de mercat. A la vegada facilitaren el domini dels venedors al detall d'inquilinitat urbana respecte als venedors d'inquilinat camperola que continuarien entrant diàriament a la ciutat per vendre directament al públic els productes de les seves terres. La política municipal de proveïments respecte als mercats coberts tant com els de l'aire lliure havien incorporat aquests objectius des de finals del segle XVIII, però de 1898 cap endavant es va fer amb nivells molt més alts d'explicitat i rigor.

En un estudi recent dels mercats barcelonins, l'antropòloga Daniel·la Provensal sosté que la mudança de parades de l'aire lliure a estructures tancades i cobertes va ser un esdeveniment carregat de simbolisme i connectat amb conceptes romàntics de la separació de funcions biològiques i de funcions socials (PROVENSAL, 1992, 41). Provensal compara l'eliminació de les parades dels carrers i places de la ciutat amb la separació de menjadors i sales de visita a les cases de les classes altes victorianes. Tot i que el tancament i cobriment de mercats al segle XIX certament era una part de l'esforç municipal per netejar els carrers i millorar la imatge de la ciutat com a lloc ordenat i racional, altres dimensions també esperonaren la construcció de mercats coberts, particularment durant la Restauració. En la primera etapa de la construcció de mercats nou-centistes, qüestions relacionades amb la densitat i la congestió urbanes foren primordials, però els poders públics ja havien començat també a usar mercats coberts com a capital simbòlic de l'ostensible partidisme del govern liberal cap al benestar de la ciutadania. Tals propòsits foren clarament incorporats en les cerimònies que marcaven la construcció i la inauguració de la Boqueria i Santa Caterina els anys 1840. En la segona etapa de la construcció de mercats nou-centistes, els poders públics van estendre aquest ús simbòlic i arribaren a tractar-los com a monuments urbans. Els mercats coberts foren usats per simbolitzar la nova grandesa de Barcelona, el poder industrial català, i els avantatges a la societat que procedirien de la lleialtat a l'Estat liberal. Les inauguracions dels nous mercats coberts foren així infoses amb lluïdesa ritual dissenyada per fomentar noves identitats cíviques i lleialtat nacionalista a l'Estat espanyol.

A diferència de la incoherència arquitectònica que caracteritza la

Boqueria i Santa Caterina, les noves estructures edificades durant la segona fase de la construcció de mercats coberts nou-centistes foren totes d'estructura de ferro i s'hi incorporaren elements de l'estil modernista associat amb l'època. Com la torre Eiffel, a París, aquests nous mercats foren explícitament edificats per simbòlitzar el poder i la glòria de la societat industrial, bastir noves lleialtats cíviques i promocionar noves imatges de la força de l'Estat central. Les cerimònies de la inauguració del nou Born l'any 1876 serveixen com un exemple particularment bo del capital simbòlic que les autoritats nacionals i municipals estaven conferint als mercats coberts de Barcelona durant la Restauració.

El "Diari de Barcelona" va aclamar la inauguració del Born com un esdeveniment que seria recordat sempre en els annals de la ciutat. Com en el cas de Santa Caterina, quasi tres dècades abans, els actes foren fixats per coordinar amb un aniversari reial, en aquesta instància, el d'Alfons XII. Després d'una processó pels carrers de la ciutat, amb la guàrdia muntada municipal de gran gala i els respectius macers, totes les autoritats polítiques es reuniren en el nou mercat. Diverses bandes de música s'ajuntaren per tocar la Marxa Reial Espanyola. L'alcalde de Barcelona va llegir un discurs carregat de retòrica nacionalista espanyola. Va declarar que el mercat havia estat concebut, estudiat i dirigit per espanyols, realitzat en els tallers de l'empresa espanyola La Máquinista Terrestre y Marítima, i construït estrictament amb materials espanyols. El Governador Provincial, que representava el rei en les cerimònies, afegí que la construcció del nou mercat il·luminava la importància de les indústries nacionals a Catalunya. Seguint amb el mateix tema, el "Diario de Barcelona" proclamà que el nou Born demostrava que a Espanya ja no li calia dependre d'estrangers per ajuts tècnics en la construcció d'arquitectura de ferro¹³. Cerimònies similars d'inauguració d'altres mercats coberts en el segle XIX reforcen les afirmacions de Temma Kaplan, que diu que les autoritats municipals del període manipularen rituals religiosos de molta tradició en un esforç per crear solidaritat cívica en una ciutat poblada cada vegada més per immigrants de les classes obres (KAPLAN, 1992). Si els mercats coberts segregaren algunes funcions comercials, tanmateix realçaren la integració de les activitats del mercat amb la nova cultura urbana de la Restauració.

Durant el segle XIX, els poder públics promocionaren clarament una imatge dels mercats coberts com a inversions infraestructurals que donaven prestigi tant al municipi com a l'Estat central. Però, a la retòrica oficial dels actes inaugurals de mercats nou-centistes li mancaren conspícuament referències específiques al nacionalisme català en si. La construcció dels mercats del Born, Sant Antoni, la Concepció, Barcelo-

neta, i Hostafranchs, precediren el moment en què els industrials catalans, participants i beneficiaris d'aquests projectes, arribaren a veure els seus interessos econòmics com a divergents dels de l'Estat central. En front del creixement del catalanisme popular entre la classe mitjana, els poders públics miraven de fomentar altres lleialtats com a un contrapès. L'Estat liberal, a través d'actes oficials d'introducció de mercats coberts en el sistema de proveïment, promocionava imatges de solidaritat cívica amb l'esperança que el foment de lleialtats populars al municipi funcionaria com a un contrapunt al catalanisme, moviment polític i cultural tan amenaçador per al desenvolupament del nacionalisme modern espanyol.

L'amplificació de la intervenció municipal en el comerç de mercat fou el resultat d'una sèrie de factors, sense menysprear la liberalització de l'economia espanyola en general durant el segle XIX. El model de l'administració i control municipal del comerç de mercat que s'ha aguantat quasi intacte a través del segle XX va sorgir no solament com a part de l'esforç nou-centista per netejar i eliminar la congestió dels carrers, sinó també per l'intent de racionalitzar un sector de l'economia, glorificar activitats comercials, i crear símbols de poder industrial espanyol en un temps en el qual l'economia de l'Estat en general quedava per darrera de les economies dels veïns nacionals al nord dels Pirineus.

L'amplificació de la xarxa de mercats coberts a Barcelona a través del segle XIX reflectia l'engrandiment espacial i demogràfic de la ciutat. En la primera etapa de la construcció de mercats nou-centistes, la densificació urbana dintre de les muralles operà com a motor primari. En la segona etapa, l'engrandiment de la ciutat i l'intent de l'Estat central per fomentar noves cultures polítiques esperonaren l'edificació d'aquestes noves institucions comercials. L'adhesió municipal als preceptes de la urbanització racional ha constituït una continuïtat a través del segle XX, malgrat els canvis de règim polític, ajudant a explicar el desenvolupament d'un sistema de proveïment a Barcelona que, als anys 1980, incloïa una xarxa de quaranta-un mercats municipals coberts.

Montserrat Miller

Carnegie Mellon University of Pittsburgh

NOTES

¹ *El Mercado de San Jose* (1), "Diario de Barcelona", 9 December 1972.

² "Gaceta Municipal de Barcelona", 26 Abril 1948, p. 253.

³ M. R. BULTÓ BLAJÓT, *El Consumo de la Carne en Barcelona*, en *Divulgacion Historica de Barcelona*, textos del Boletín Semanal radiado a través de Radio de Barcelona por el Instituto Municipal de Historia, Barcelona, 1965, p. 37.

⁴ "Diario de Barcelona", 5 October 1826, pp. 2233-2236.

⁵ "Gaceta Municipal de Barcelona", 14 Novembre 1949, p. 1281.

⁶ "Gaceta Municipal de Barcelona", 26 Abril 1948, p. 253.

⁷ "Diario de Barcelona", 10 Octubre 1935, pp. 2285-87.

⁸ J. A. BALAGUER, *El Primitivo Mercado de Santa Catalina*, en *Divulgacion Historica de Barcelona*, cit., p. 84; "Gaceta Municipal de Barcelona", 26 Abril 1948, p. 255.

⁹ "Gaceta Municipal de Barcelona", 17 October 1949, p. 1218.

¹⁰ J. A. BALAGUER, *El Primitivo Mercado de Santa Catalina*, cit., p. 85.

¹¹ "Gaceta Municipal de Barcelona", 26 April, 1948, p. 256.

¹² No vull insinuar que no hi haguessin molts altres mercats a Barcelona en procés de convertir-se en estructures cobertes i tancades. Els de Sants i Ninot per exemple ja feia temps que estaven en funcionament, però com que no havien complert la transició al nou model de mercat cobert, no estan incluits en el present anàlisi dels mercats coberts nou-centistes.

¹³ "Diario de Barcelona", 29 Novembre 1876, pp. 13140-1.

BIBLIOGRAFIA

P. BOURDIEU, *Outline of a Theory of Practice*, translated by Richard Nice, Cambridge 1977.

F. BRAUDEL, *The Wheels of Commerce*, Vol. II, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*, translated by Sian Reynolds. New York 1979.

R. CARR, *Spain 1808-1975*, 2nd ed. Oxford 1982.

L. CASASSAS I SIMO, *Fires i Mercats a Catalunya*, Barcelona 1978.

J. FABRE, J. M. HUERTAS CLAVERIA, *Tots els Barris de Barcelona: Els Dos Eixamples, Sant Antoni, La Sagrada Família, Els Barris de la Barcelona Vella*. Barcelona 1977.

S. GINER, *The Social Structure of Catalonia*, Sheffield 1984.

R. GRAU, *Gènesi del Mercat Actual*, eds. *Boqueria: 150 Aniversari*, Barcelona 1986.

T. KAPLAN, *Red City, Blue Period: Social Movements in Picasso's Barcelona*, Berkeley 1992.

D. PROVENSAI, M. LEVICK, *Els Mercats de Barcelona*. Barcelona 1992.

M. WYNN, Ed. *Planning and Urban Growth in Southern Europe*, London 1984.